

Секцыя 6

ТВОРЫ БЕЛАРУСКІХ КЛАСІКАЎ У НАВУЧАЛЬНЫХ УСТАНОВАХ БЕЛАРУСІ

Алесь Макарэвіч (Магілёў, Беларусь)

ТВОРЫ ДЛЯ ДЗІЦЯЧАГА ЧЫТАННЯ ЯНКІ КУПАЛЫ І ЯКУБА КОЛАСА Ў КАНТЭКСТЕ ПАДРЫХТОЎКІ ДА ЎРОКАЎ РАЗВІЦЦА МАЎЛЕННЯ (СЁМЫ КЛАС, ПЕРШЫ БЛОК УРОКАЎ)

На сучасным этапе выкладання літаратуры ў сярэдняй школе важным фактарам з’яўляецца арганізацыя працы настаўніка і вучняў па сістэме перспектывных ліній¹.

“Прыкладнае каляндарна-тэматычнае планаванне...” (ПКТП) прапаноўвае ў сёмым класе наступныя тэмы для урокаў развіцця маўлення (УРМ): **1) урок № 6** – *вуснае выказванне на адну з тэм (“Каб крануць нас да слёз, сам зарыдай, паэт”. “Калі музыка плача, то разам з ім плача ўсё чалавецтва, уся прырода”. “І такі быў той музыка-чарадзея, што захоча, тое з сэрцам зробіць” [3]); 2) урок № 11* – *вуснае апавяданне на падставе ўласных назіранняў за падзеямі, якія адбываліся з вучнямі, іх блізкімі і знаёмымі, пры непасрэднай прысутнасці вучняў – фактычна сямікласнікі павінны падрыхтаваць апавядальную гісторыю; 3) урок № 22* – *вуснае выказванне на тэму “Роля паэзіі ў маім жыцці”; **4) урок № 25** – *інсцэніроўка па ўрыўку з эпічнага твора [3].**

У сувязі з адзначаным вышэй вызначым, як можна здзяйсняць паралельную падрыхтоўку вучняў да выканання творчых работ пры вывучэнні прапанаваных ПКТП твораў для дзіцячага чытання Я. Купалы і Я. Коласа (блок № 1).

Рэкамендацыі і заданні на перспектыву падрыхтоўкі творчых вусных выказванняў (агучваюцца настаўнікам ва ўступных частках да адпаведных блокаў урокаў) могуць мець наступную форму. Мэта заданняў на перспектыву: паралельная падрыхтоўка пры вывучэнні адпаведных твораў да выканання творчых заданняў, падобных паводле іх зместу (аб’яўляюцца тэмы выказванняў па ўроках №№ 6, 22); структура творчых выказванняў: *тэзіс; аргументы (доказы, матывы, абгрунтаванні), прыклады; вывад або заключэнне [3]; агульны змест* заданняў на перспектыву: падбор у працэсе чытання і абмеркавання на

¹ Больш падрабязна пра гэта – [2, с.64-65].

ўроках па творах Я. Коласа, Я. Купалы, такіх фактаў, прыкладаў, якія спатрэбяцца пры падрыхтоўцы творчых выказванняў.

Першы блок.

Раздзел з вучэбнага дапаможніка “Чарадзейная сіла мастацтва”: **а)** урок № 2 – Якуб Колас. “У яго быў свет цікавы...” (урывак з паэмы “Сымон-музыка”); урок № 4 – Янка Купала. “Курган”. Вобразы гусяра і князя; урок № 5 – мастацкія асаблівасці паэтычнага твора; **б)** урок № 6 – УРМ – непасрэдная падрыхтоўка да вуснага выказвання на адну з прапанаваных тэм літаратурна-эстэтычнага зместу.

1. Паралельная падрыхтоўка на ўроках па творах Я. Коласа, Я. Купалы да вусных выказванняў.

Урок № 2². Характарыстыку ўрыўка з паэмы Я. Коласа “Сымон-музыка” мэтазгодна здзяйсняць паралельна з падрыхтоўкай да творчых вусных выказванняў па наступных тэмах: “Каб крануць нас да слёз, сам зарыдай, паэт” (перспектыва на урок № 6) і “Роля паэзіі ў маім жыцці” (перспектыва на урок № 22).

У працэсе адказу на першае пытанне з вучэбнага дапаможніка (“Якія пачуцці выклікаў у вас урывак “У яго быў свет цікавы...””) [1, с. 13] варта засяродзіць увагу на наступных эстэтычных аспектах. Пачуцці ад успрымання мастацкага твора могуць быць двухпланавымі паводле іх зместу: яны, па-першае, з’яўляюцца вынікам эстэтычнага захаплення ад вобразаў твора і, па-другое, выклікаюць адпаведныя жаданні: напрыклад, змяніць нешта ў сваім жыцці да лепшага, адмовіцца ад горшага ў ім і інш. У кантэксте падобнага тлумачэння мэтазгодна скіроўваць працэс асэнсавання сямікласнікамі дадзенага ўрыўка ў рэчышча доказнага (а не фармальнага) адказу на першае пытанне з вучэбнага дапаможніка.

Арганізуючы працу вучняў для адказу на першую частку чацвёртага пытання з вучэбнага дапаможніка (“Як успрымае Сымонка навакольны свет, розныя з’явы прыроды?”) [1, 13] мэтазгодна мець на ўвазе наступнае. Правільны, падмацаваны цытатамі адказ на гэтае пытанне, акрамя іншага, спрыяе вызначэнню адной з важных састаўляючых працэсу мастацкай творчасці: неспакойны стан душы мастака, яго душэўны боль, адзінота здольныя нараджаць вобразы і карціны, якія будуць хваляваць, узбуджаць свядомасць рэцыпіента яго твора. Арганізоўваць працу вучняў у кантэксте адказу на гэтае пытанне мэтазгодна такім чынам, каб вынікі яе сталі эфектыўнай падрыхтоўкай да будучага творчага вуснага выказвання “Каб крануць нас да слёз, сам зарыдай, паэт”. Пры гэтым варта падвесці сямікласнікаў да вылучэння,

---

² Тут і далей прапаноўваюцца толькі тыя формы працы, якія спрыяюць падрыхтоўцы вучняў да адпаведных УРМ.

сістэматызацыі і асэнсавання наступных фактаў з урыўка, які абмяркоўваецца. Незвычайнасць (у параўнанні з іншымі дзяцьмі) Сымона, адчуванне ім уласнай далучанасці да неўладкаванасці ў свеце, Сымонава адзінота – адна з умоў асэнсавання праяў жыцця і прыроды, хлопчыкава назіральнасць, яднанне з прыродай – умова душэўнага яго ўзвышэння і пазнання ім таямніц прыроды.

Урок № 3 – *выявіць першаснае ўспрыманне твора, развіваць уменне асэнсаванага выразнага чытання* [3]. Фармулюючы асноўнае дамашняе заданне да гэтага ўрока (прачытаць тэкст паэмы “Курган”) мэтазгодна сарыентаваць вучняў на падрыхтоўку доказных адказаў на першую групу пытанняў з вучэбнага дапаможніка (*Якое ўражанне вы атрымалі ад знаёмства з паэмай? У якіх радках вы адчулі найбольшы душэўны пад’ём паэта, вялікую энергію паэтычнага радка?* [1, 22]). У працэсе агульнай тэматычна-праблематычнай характарыстыкі паэмы на гэтым уроку мэтазгодна пастаянна арыентаваць вучняў на тое, што паралельна будзе працягвацца падрыхтоўка да будучых іх выказванняў-разважанняў на УРМ. Так, напрыклад, у працэсе аналізу ўражанняў сямікласнікаў ад паэмы мэтазгодна падвесці іх да вызначэння тых частак твора, у якіх утрымліваецца найбольшае эмацыйнае напружанне: плач, галашэнне паэта (VII – IX раздзелы – песня гусяра). Пры гэтым звяртаецца ўвага на кантрастныя вобразы: багацця і людской пакуты, на грунце якой ствараецца такое багацце. Мэтазгодна на гэтым этапе працы таксама выразна прачытаць VIII – IX часткі паэмы, у якіх пацвярджаецца фінальнае сведчанне аўтара з VI раздзела, – *I заплакалі струны жывыя* [1, 18]. Выразнае чытанне ў выкананні настаўніка або зараней для гэтага падрыхтаваных лепшых вучняў павінна быць такім, якое на глыбокім эмацыйным узроўні падкрэсліць, што Я. Купала пры дапамозе кантрастных мастацкіх вобразаў стварыў сапраўдную песню-плач, песню-абвінавачванне, якая не пакідае абьякавым чытача, прымушае хвалявацца і плакаць яго душу. Выразнае, тэмбрава кантрастнае чытанне вылучаных вышэй урыўкаў дазволіць доказа, на эмацыйным узроўні (і гэта асабліва важна) праілюстраваць аўтарскае майстэрства ў стварэнні пераканальных мастацкіх непасрэдных і апасродкаваных характарыстык, якія вучні могуць выкарыстаць у сваіх будучых творчых работах не толькі ў якасці гатовых прыкладаў, а і падобных творчых (на ўзроўні мастацкіх вобразаў, характарыстык) узораў для пераймання.

Урок № 4 – *аўтарская ацэнка героя; выпрацоўваць уменне даваць ацэнку паводзінам героя на падставе яго ўчынкаў; шляхам кантрастнага супастаўлення раскрыць вобразы князя і гусяра* [3]. Дзея гэтага мэтазгодна звярнуцца, як і на папярэднім уроку, да

вылучэння, характарыстыкі тых вобразаў, якія раскрываюць сутнасць вызначанага вышэй аспекту, а затым – да выразнага чытання адпаведных частак. Перад вылучэннем аўтарскіх ацэнак варта звярнуць увагу на тое, што яны могуць мець дзве формы: непасрэдную (у прыведзеных ніжэй прыкладах выдзелены курсівам) і апасродкаваную. Гэта, акрамя іншага, важна ў праекцыі на працэс падрыхтоўкі вучняў да УРМ. Падобныя характарыстыкі могуць быць своеасаблівым прыкладам творчых выказванняў вучняў, далучэння іх да працэсу навучальнай літаратурнай творчасці. Аўтарскія ацэнкі князя: *недаступны і грозны*, славалюбівы, жорсткі, помслівы кат, не церпіць перакору (раздзелы II, X); аматар разнастайных забаў (раздзел III); катэгарычны ў адносінах да гусяра (раздзел VI); абьякавы да смерці чалавека (раздзел XI). Аўтарскія ацэнкі гусяра: вядомы сярод народа, здольны выконваць чарадзейную музыку (раздзел IV); мае *незвычайны агонь у задумных вачах* (раздзел V); непрымірымы ў адносінах да несправядлівасці, няздольны іграць весела там, тады і для тых, што чыняць несправядлівасць, здзек, разбой; адказны за свае песні толькі перад *небам* (у дадзеным выпадку варта звярнуць увагу на тое, што ў гэтым выказванні гусяра ўтрымліваецца і адзін з галоўных літаратурна-эстэтычных прынцыпаў Я. Купалы: сапраўдны мастак справаздачны і адказны найперш перад небам (Богам, Стваральнікам, Вышэйшай сілай), якое дало яму талент; бясстрашны, назіральны, здольны балюча ўспрымаць людскія пакуты і даваць ім трапныя характарыстыкі, самаахвярны (раздзелы VII–IX); нават пасля смерці імкнецца данесці нешта таёмнае да людзей (раздзел XII). Апошні вылучаны з паэмы прыклад сведчыць, акрамя іншага, пра сутнасць сапраўднага мастацтва. Творы такога ўзроўню – своеасаблівы духоўны курган народа. Калі яго раскапаць – успрымаць творы душой, разважаць над імі, – ён дасць невымерны паводле сваёй каштоўнасці скарб. Сэнс гэтага скарбу ў тым, што ён здольны тлумачыць шматлікія таямніцы быцця і жыцця для чалавека, даваць яму маральныя ўрокі, якія змогуць спрыяць пошуку адказаў на многія пытанні, падводзіць людзей да такіх учынкаў, што дазваляць зрабіць іх жыццё лепшым. Разважанні вучняў пад кіраўніцтвам настаўніка над гэтай фінальнай часткай паэмы дапамогуць сямікласнікам вызначыць галоўную тэзу будучых творчых работ па ўроках № 6 (вуснае выказванне “Каб крануць нас да слёз, сам зарыдай, паэт”), № 22 (вуснае выказванне “Роля паэзіі ў маім жыцці”).

Урок № 5 – *глыбокія перажыванні аўтара і герояў* [3]. Спачатку варта вылучыць мастацкія сродкі і вобразы, якія падкрэсліваюць перажыванні галоўнага героя твора і яе аўтара. Працэс жа характарыстыкі гэтага аспекту на падставе паэмы можа быць падобным

да таго, што выкарыстоўваўся на папярэднім уроку. Затым мэтазгодна звярнуцца да адказаў на пытанні №№ 4 – 7 з вучэбнага дапаможніка [1, с. 22 – 23] з мэтай не толькі характарыстыкі асаблівасцей мастацкага свету твора, а і паралельнай падрыхтоўкі вучняў да іх выказванняў-разважанняў на УРМ.

2. Непасрэдная падрыхтоўка вучняў да вусных выказванняў.

Урок № 6 – УРМ.

А. У пачатку ўрока трэба прыгадаць наступнае: **а)** тэмы выказванняў; **б)** перспектывы працы: яшчэ раз сарыентаваць вучняў на тое, што праца на гэтым уроку, а затым іх самастойная праца па падрыхтоўцы вуснага выказвання могуць быць своеасаблівым падрыхтоўчым этапам да будучай больш складанай (бо у ёй максімальным павінен быць суб’ектыўны пачатак) творчай работы па ўроку № 22; **в)** агучаную раней структуру выказвання-разважання; **г)** творы і адпаведныя ўрыўкі з іх, якія могуць быць выкарыстаны сямікласнікамі ў працэсе падрыхтоўкі іх вуснага выказвання.

Б. Фармулёўка тэзісаў па кожнай з тэм. Першая тэма: боль душы паэта нараджае болевае напаўненне мастацкага твора. Другая тэма: болевае напаўненне мастацкага твора – падмурак для эмацыйнага ўзвышэння рэцыпіента. Трэцяя тэма: сапраўдны мастак (таленавіты, чарадзеі) адчувае патрэбы сэрца, душы неабыякавага рэцыпіента і здольны задавальняць гэтыя духоўныя патрэбы.

В. Вызначэнне і кампаноўка (на падставе матэрыялу папярэдніх урокаў) аргументаў для развіцця вызначаных тэзісаў. Пераважная большасць такіх доказаў можа быць узятая па першай і другой тэмах з паэмы Я. Купалы “Курган”, па трэцяй тэме – з паэмы “Сымон-музыка”.

Г. Праца ў творчых групах. Настаўнік прапануе вучням падзяліцца на тры групы ў адпаведнасці з тым, хто з іх якую тэму абраў для выказвання. Затым перад створанымі творчымі групамі ставяцца мэты працы: **а)** калектыўныя – падабраць і абмеркаваць на перспектыву выкарыстання ў вусным выказванні прыклады-аргументы (прамыя і ўскосныя цытаты, а таксама факты, вылучыць адпаведныя вобразы) з твораў; **б)** індывідуальныя – сфармуляваць каментарыі, ацэнкі, вывады па гэтых прыкладах, а таксама вывады па ўсім выказванні, занатаваць іх у літаратурных сшытках У працэсе працы творчых груп настаўнік выконвае ролю каардынатара і кансультанта.

Д. Фармулёўка магчымых вывадаў па кожнай тэме. Форма: выказванні двух-трох вучняў ад кожнай з груп.

Е. Дамашняе заданне. **1.** Падрыхтаваць пісьмовы варыянт вуснага выказвання на адну з прапанаваных тэм. Пісьмовы варыянт, па-першае, падразумявае адпаведны ўзровень адказнасці за граматычнае, моўнае

афармленне выказвання, логіку прадстаўленых у ім аргументаў, доказаў; па-другое, ён дазваляе захаваць назіранні, высновы, вывады вучняў для будучай творчай работы па тэме ўрока № 22. 2. Навучыцца вусна пераказаць падрыхтаванае творчае выказванне.

Прапанаваныя тут этапы і формы працы па сістэме перспектыўных ліній спрыяюць: а) паэтапнаму назапашванню неабходных для выканання творчых работ фактаў з мастацкай літаратуры – гэта адна з галоўных умоў падрыхтоўкі да УРМ; б) фарміраванню ўменняў вобразных выказванняў, прыўнясенне ў іх суб’ектыўна-ацэначных элементаў на падставе ўспрымання мастацкіх твораў і суаднясення іх вобразаў з аб’ектамі і з’явамі рэчаіснасці. Усё адзначанае садзейнічае фарміраванню ў сямікласнікаў уменняў і навыкаў рацыянальнай арганізацыі працы (самастойнай і на ўроку) па сістэме перспектыўных ліній.

Літаратура:

1. Лазарук, М.А. Беларуская літаратура : вучэб. дапам. для 7-га кл. агульнаадукац. устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання / М.А. Лазарук, Т.У. Логінава. – Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2010. – 304 с.
2. Макарэвіч, А.М. Творы беларускай дзіцячай літаратуры ў кантэксце ўрокаў пазакласнага чытання і развіцця маўлення ў пятым класе (Агульнаметадычны аспект) / А.М.Макарэвіч // Веснік МДУ імя А.А. Куляшова. – 2012. – № 1 (39). – 64 – 72.
3. Прыкладнае каляндарна-тэматычнае планаванне па вучэбным прадмеце “Беларуская літаратура” на 2010/2011 навучальны год (V клас агульнаадукацыйных устаноў з беларускай і рускай мовамі навучання) // <http://www.adu.by/modules.php?name=News&file=article&sid=6603> Дата доступу 09.03.2011.

